

Seljačka kultura i urbanizacija u Jugoslaviji*

Joel M. Halpern

Jedna od suvremenih društvenih promjena koja je **tacite** priznata ali još uvijek nije opširnije izučavana, jest dostignuti stupanj približavanja jedinstvenoj svjetskoj kulturi. Potpuno ostvarenje ovog ideala, naročito u ideološkom smislu, ne nazire se u bliskoj budućnosti. Međutim, u nauci, a i u nekim granama tehnologije pojedini aspekti univerzalnosti postali su već stvarnost.

Mnoga antropološka istraživanja istakla su izrazitu stabilnost seljačkih kultura, pri tom stavljajući u prvi plan teškoće koje se javljaju kako u specifičnim problemima tako i u općim tokovima društvenog mijenjanja.¹ Naglašena je i neophodnost da nosioci društvene moći i društveni planeri upoznaju seoski vrijednosni sistem. Komparativno gledano — a što je predmet i ovoga napisa — ne postavlja se pitanje opsega seljačke rezistentnosti, odnosno stupnja do kojega inicijalne promjene mogu biti selektivne ili usporene. Ovdje je osnovno pitanje granica industrijalizacije i centralizirane kontrole države, koje utječu na reformuliranje seljačke potkulture.

U svim je zemljama seljak gotovo uvijek suprostavljen građaninu, te se tipično prikazuje kroz dimenziju ovakvog razvoja. Obično se o seljaku govori kao o pojedincu kojemu je potrebna bolja i viša naobrazba, koji treba unaprijediti način obrade zemlje, kojemu treba omogućiti lakše naseljavanje u grad, pružiti mu bolje zdravstvene i higijenske uvjete te mu »podići« političku

* Ovaj članak je skraćeni prijevod referata što ga je Joel Martin Halpern pod istim naslovom prezentirao na Sociološkom savjetovanju o Mediteranu, održanom u Ateni u lipnju 1963. godine. Materijali s tog savjetovanja publicirani su u knjizi *Contribution to Mediterranean Sociology. Rural Communities and Social Change*, (ed. J. G. Peristiany), Paris, Mouton and Co., 1968, st. 389—311. Autor je ponudio svoj članak za objavljivanje, što je Redakcija i prihvatila budući da je zainteresirana da svoje čitaoce upozna s pisanjem stranih autora o jugoslavenskom selu. Ovakve analize »s distance« mogu nas nešto poučiti o nama samima, ali također mogu sadržati i naivna te nedovoljno produbljena tumačenja. (Prim. Redakcije.)

¹ Seljačka kultura može se definirati kao podkultura čija je glavna značajka teritorijalno bazirani odnos među porodičnim jedinicama, kako nuklearnima tako i proširenima, i zemlje koju obrađuju pretežno vlastitom radnom snagom. Ovaj odnos ima historijski kontinuitet. Naziv *seljak* implicira udruživanje odnosno spajanje tih porodičnih jedinica u političke, društvene i ekonomski jedinice, opće poznate pod nazivom *selo*. Svi članovi ovog »društva u malom« ne moraju se nužno baviti poljoprivredom kao svojim primarnim zanimanjem, niti moraju kontinuirano živjeti u selu, uz pretpostavku da su i dalje vezani uz selo svojim glavnim ekonomskim i društvenim obavezama. Pomjeranja pojedinaca ili cijelih porodičnih grupa odvija se iz jedne seljačke zajednice u drugu, ali unutar granica nacionalne države. Naime, osnovno obilježje seljačke potkulture jest njihova vezanost uz tu nacionalnu državu. Seljak je obavezan da daje državi svoj doprinos u radu, naturi ili novcu, kako bi za uzvrat dobio minimalnu zaštitu života i vlasništva. U tom odnosu seljak — država postoje znatne varijacije — počevši od državnog imperativa da seljak mora zadovoljiti svoje poreske obaveze, radne obaveze i vojnu obavezu, pa sve do situacije kada su mnogi detalji unutarnje organizacije sela i porodičnih odnosa seljaka centralno regulirani.

svijest. Sam seljak se slaže s većinom ovih ciljeva, barem apstraktno. Ustvari, ukoliko je riječ o mladom, ambicioznom i ne suviše radno prosperitetnom poljoprivredniku, putem višeg obrazovanja i zapošljavanja u gradu on želi u osnovi izmijeniti svoj način života. Selo mu može poslužiti kao ugodno mjesto u koje će se kasnije vraćati, nakon gradske frustriranosti. Međutim, ukoliko se seljačkoj omladini koja živi i radi u selu u alternaciji nudi život u gradu, ona se ni u kojem slučaju neće opredijeliti za ostajanje u selu. To je, doduše, kvalitativno stara pojava, ali je njen intenzitet i raširenost u suvremenim uvjetima novina u svim zemljama svijeta. To potvrđuje i činjenica da gradovi danas imaju daleko više stanova nego ikada ranije, ali još uvijek ni blizu toliko koliko bi bilo potrebno da se zadovolji povećana potražnja imigranata.

Analizirajući sistem vrijednosti u seljačkim sredinama ustanovljeno je nastavljanje tradicionalnih obrazaca i u suvremenim uvjetima. Slobodno se može postaviti slijedeće pitanje: nije li moguće da pretežan dio tzv. konzervativnog ponašanja te seljakova rezistentnost na različite oblike inovacija rezultiraju iz činjenice da društvo još uvijek nije seljaštvu »ponudilo takvu alternativu koja bi bila konkretna, jasno konceptualizirana i dugoročna? S druge strane, potreba za uvođenjem promjena kao i sam proces društvenog mijenjanja redovno implicira potrebu za sigurnošću. A seljak nalazi tu sigurnost jedino u nastavljanju određenih aspekata već ustaljenih obrazaca ponašanja i življenja. Iz sadašnjeg stanja stvari proizlazi da zahtjev za reformulacijom seljačke kulture istovremeno ne nudi takav **koncept novoga** koji bi bio integralno prihvatljiv i za seljake, a i za inovatore.

Porast aktivne participacije seljaka u poslovima moderne države, kao i opseg uvećane državne kontrole nad selom i poljoprivredom, progresivno smanjuju autonomnost sela, porodice i pojedinca. U historiji se pokazalo da je većina država bila zadovoljna seljaštvom ukoliko je ono redovno i u primjerenom opsegu ispunjavalo svoje uobičajene obaveze. U takvim je slučajevima država bila spremna da seljaštvu prizna visok stupanj autonomnosti u odnosima unutar seoske zajednice. Nasuprot ovome, interesi moderne države neograničeni su kako u teoriji, tako — bar u novije vrijeme — i u praksi. Pasivno udovoljenje seljaka zahtjevima države nije dovoljno. Sve češće se postavlja zahtjev da država i seljaštvo moraju ostvariti **aktivnu** suradnju u svim aspektima svoje međusobne suradnje: kroz zakonodavstvo o obaveznom školovanju, zakonodavstvo o zdravstvenom osiguranju s obaveznom vakcinacijom i hospitalizacijom, zatim putem pružanja stručne pomoći pri inoviranju obrade zemlje, mehanizaciji poljoprivredne proizvodnje i ulaganja u porast rentabilnosti poljoprivrednog zanimanja. U tom pogledu svaka država ima svoje specifične ideale. No pri tom se javlja univerzalna dimenzija: država više ne percipira seljaka prvenstveno kao nosioca prehrane i kao izvor ljudske radne snage. U suvremenim uvjetima postaje značajno pitanje adaptacije seljaka na novu tehnologiju kao i na razvijeniju i prisutniju državnu multifunkcionalnost. Fizička prednost pojedinca državnim ciljevima i interesima manjeg je značaja od njegove mentalne lojalnosti. Naime, čini se da je **borba za čovjekovu svijest** nešto novo u odnosima država — seljaštvo.

Društvu koje se industrijalizira potrebni su školovani ljudi, stručnjaci visokoga tehnološkog profita. Budući da je svako formalno obrazovanje ne samo stručno nego i političko, čini se neizbježnim da »predanost« industrijalizaciji prati neka vrsta političke »predanosti« državi koja se industrijalizira.

Na primjer: traktori, radioaparati, bolnice — konceptualno su neutralni u ideološkom smislu. Međutim, način njihova korištenja daje im kvalitet političkih sredstava.

Tehnološki gledano, seljak je postao anahronizam jer njegov rad može biti uspješno zamijenjen cijelim nizom strojeva. Međutim, potrebne i željene promjene u organizacionim oblicima i strukturama vrijednosti, neophodnima za društveni razvoj, evoluiraju mnogo sporije. Nesumnjivo je da u svijetu danas postoji tehnološki potencijal za provođenje kontrole rađanja, kao i mogućnost da se kroz mehanizaciju ostvari veći prihod iz poljoprivrede. No ključni je problem — kojega je mnogo teže riješiti — pitanje osiguranja smještaja višku populacije u urbanim područjima. Uz pretpostavku da će se taj višak zadržati u ruralnim područjima (kao seljaci — fadnici), problem se prenosi na pitanje njihova korisnog zapošljavanja. Zbog toga nije iznenađujuće što se u pojedinim državama sada vodi više računa o mišljenju seljaka nego što je to bio slučaj u prošlosti: danas je seljačka radna snaga postala stvarni ili potencijalni višak! Najznačajnija inovacija kojoj država teži u procesu moderniziranja jest mogućnost efektivnog reformuliranja seljačkog sistema vrijednosti, kako bi se postigla što veća suradnja između države i seljaštva.

Većina seljaka nije osjetila društveni konflikt tako izrazito kao plemenske zajednice, pošto se ovdje radi više o modificiranju nego o napuštanju jedne kulture od strane seljaka. No željeni stupanj promjena kojim se vršio pritisak na seljake bio je znatno veći od onog kojem su bile izložene urbane grupe. Određeni aspekti njihove kulture su konični, kao npr. u materijalnoj kulturi i tehnologiji. Rituali i vjerovanja koja se odnose na svakodnevni život i godišnje cikluse simplificiraju se, u cijelosti nestaju ili se kombiniraju s novima koje nameće država. Oblici izvanporodičnog kooperativnog rada koji su inkompatibilni s mehanizacijom također iščezavaju. Sve ove promjene su simptomatične za tzv. primarnu promjenu koja znači progresivno ukidanje onog što je *raison d'être* zemlje, te porodice i lokalne zajednice.

Prema definiciji, seljačke kulture nikada nisu bile u cijelosti autonomne. Danas, međutim, naglo opada stupanj njihove autonomnosti, a u mnogim slučajevima i nestaje. Činjenica je da se čak u slučaju SSSR-a može utvrditi ograničeni stupanj kontinuiteta između tradicionalnog sela, u kojem su postojale proširene srodničke grupe koje su međusobno dijelile posao, i različitih oblika kooperativnog rada na današnjim kolektivnim dobrima. Kvalitativne distinkcije su, međutim, mnogo značajnije. U suvremenim uvjetima kolektivni rad je predmet državne (odnosno globalno-društvene), a ne seoske kontrole. U SAD su određene aktivnosti farmera pod državnom kontrolom u istom opsegu kao što je to slučaj u SFR Jugoslaviji ili u Poljskoj, iako su organizaciono različite (npr. zračne foto-procjene, kako bi se utvrdilo da li farmeri koriste posjed na traženi način).

Tvrđnja da određene promjene rezultiraju iz urbanih utjecaja, ili da su migranti obuhvaćeni urbanizacijom, može biti istinita samo utoliko ukoliko su tehnološki i organizacioni porivi za mijenjanje postojećeg urbanog porijekla. Međutim i gradski stanovnici su izloženi promjenama, tako da značenje urbanizacije varira ovisno o vremenu i prostoru. Često spominjano smanjenje proširenih porodičnih oblika također nije nužno direktna posljedica reformuliranja seljačke kulture i migriranja seljaka u grad. Ustvari srodničke veze mogu pomoći migraciju u urbane centre, pošto proširene srodničke veze

među tradicionalnim urbanim grupama upravo dobivaju na vrijednosti. One su najmanje značajne među prostorno pokretljivim grupama stručnog i rukovodećeg osoblja koje se pomjera unutar granica velikih država. Srodničke veze se možda najlakše održavaju u prostorno malim državama. Priroda urbanizacije u SFR Jugoslaviji, Meksiku, Tajlandu ili Nigeriji može biti suštinski različita od one u Japanu, Indiji ili Kini, i to djelomično zbog komparativno ograničenog broja i veličine urbanih centara u prvoj u odnosu na posljednju grupu.

Proces sekularizacije također može dovesti u zabludu. U poseljačenim gradovima »najsuvjetovniji« su potomci seljaka, oni su »svjetovniji« (barem po svojem vanjskom ponašanju) od potomaka već generacijama autohtonih urbanih stanovnika. Međutim, urbanizacija je validan koncept samo onda ako implicira koegzistenciju brojnih potkultura koje mogu imati recipročan utjecaj različitog intenziteta. Seljačka potkultura je već po svojoj prirodi homogena, i to ne nužno u svom religijskom ili etničkom aspektu, nego prvenstveno u primarnoj orijentaciji prema zemlji, grupnoj kooperaciji i fokusu na lokalnoj zajednici. Mogu postojati i alternativni oblici kulture, kao npr. kod mješovitih muslimanskih i pravoslavnih sela u SFR Jugoslaviji, ili kod mješovitih budističkih i muslimanskih sela u Tajlandu. Međutim, varijacije su ograničene, a zajednički kompleks je neograničen. U urbanim kulturama koegzistiraju mnogi, izrazito različiti sistemi vrijednosti, što u selu nije slučaj.

Za urbani se život ne može reći da je dihotomno suprotstavljen seoskoj, seljačkoj kulturi (kao npr. magičnost nasuprot racionalnosti, pismenost nasuprot nepismenosti i sl.), jer su i u mnogim grupama urbane kulture pronađeni elementi nadržiliječnosti i astrološkog proricanja, funkcionalne nepismenosti i ograničenih pogleda na svijet. Ovakve pojave poznate su širom svijeta, no čini se da raspoložive informacije nisu u dovoljnoj mjeri bile korištene u istraživanjima seljačkih društava. Jedan od uzroka tome leži u činjenici da su izučavanja seljaka redovno bila usredotočena na selo. U tom kontekstu penetriranje urbanih utjecaja uglavnom se percipira kao opći uzročnik mijenjanja sela. Njihov intenzitet bio je ublažen zbog posredničke funkcije različitih institucija, nosioca društvenih promjena, čiji su predstavnici bili u neposrednoj vezi sa selom. Uz to, nosioci promjena mogu biti i sami seljaci koji za vrijeme svojih posjeta gradu internaliziraju neke za njih prihvatljive aspekte urbanog sistema vrijednosti.

Promjene koje zahvaćaju urbana područja također su značajne i dalekosežne. No osnovne pretpostavke gradskog načina života nikada nisu bile dovedene u pitanje na onakav način kao što je to bio slučaj s organizacijom života seljaka u seoskoj zajednici. Slično kao u ruralnoj zajednici, i u urbanim sredinama nailazi se na mnoge primjere obnavljanja konzervativnih oblika života, čiji su nosioci bilo seoski migranti u grad, bilo imigrantske populacijske grupe uopće.

Tokom društvenog razvoja potkultura radnika može biti izvrgnuta prije modifikaciji nego korjenitom mijenjanju. Radnici mogu svladati nove vještine, promijeniti zaposlenje i susjedstvo, ali njihove osnovne životne vrijednosti pri tom ne dolaze nužno u pitanje. Srodničke veze radnika seljačkog porijekla koji žive u gradskim sredinama redovno su izložene najvećim promjenama, većima nego srodničke veze ne samo seljaka koji ostaju u poljoprivrednom zanimanju nego i radnika koji generacijama žive u gradu.

Pri analiziranju mijenjanja seljačke kulture ne smije se zanemariti značaj interpenetracije ruralno-urbanih utjecaja. Grad utječe na seoski svijet, ali i obrnuto: selo utječe na grad («poseljačenje» grada). Na taj način ruralno-urbane razlike u odijevanju, govoru, standardu života, vrijednosnom sistemu i ideologiji postaju manje izrazite, a mnoge vrijednosti postaju zajedničke. Izvan svake je sumnje vjerojatnost da će antropologija već u skoroj budućnosti moći konceptualizirati drastične promjene u seškim sredinama, i njihovo prerastanje u zajednice urbanih obilježja. Preživjeli obrasci mišljenja i ponašanja imaju određenu ulogu u formiranju novih. No viabilitet tradicionalnih oblika neposredno ovisi o opsegu kako ekonomskog tako i političkog pritiska cijeloga društva da se ubrza proces društvene transformacije. Primjer razvoja SFR Jugoslavije to djelomično potvrđuje, pošto je u njoj provedena najprije politička revolucija, a sada se upravo ostvaruje društvena revolucija.

Kako u historijskom razvoju tako i u suvremenim uvjetima, seljak u SFR Jugoslaviji živi na porodičnom gospodarstvu. Za njega je bavljenje poljoprivredom prvenstveno način života, a tek onda izvor prihoda (čak i u slučajevima kada je dohodak od poljoprivrede od vitalnog značaja za njega i njegovu porodicu). Nadalje, jugoslavenskog seljaka karakterizira konceptualno, ako ne i fizički, stalan boravak u njegovu selu u kojemu je osnov međuljudskih odnosa srodstvo i slični oblici udruživanja, u kombinaciji s kooperativnim ali i kompetitivnim odnosima u poljoprivrednoj proizvodnji.

Ustavom SFRJ jasno su utvrđena prava individualnih poljoprivrednika: »Uživajući Ustavom utvrđeno pravo svojine na obradivo zemljište, zemljoradnici imaju pravo i obavezu da iskorištavaju to zemljište radi unapređivanja poljoprivredne proizvodnje u sopstvenom interesu i u interesu društvene zajednice.«²

Istovremeno se osjeća da je privatna poljoprivreda arhaična. Masovna kolektivizacija koja se provodila u periodu 1949—1951. definitivno je odbacena. Danas se zadrugarstvo i kooperacija percipiraju kao sredstva uključivanja individualnoga poljoprivrednog proizvođača u društveni sektor poljoprivrede, koji osigurava proširenu reprodukciju i ekstenzivnu obradu zemlje u društvenom vlasništvu, i koji izrazito prevladava u pojedinim krajevima zemlje.

»Put kojim je Jugoslavija pošla ... karakterizira postepeno udruživanje socijalističkog sektora s individualnim poljoprivrednim proizvođačima na osnovi uzajamne proizvodne kooperacije i materijalnih interesa. Taj proces je praćen unapređenjem poljoprivredne proizvodnje, porastom produktivnosti rada, smanjenjem troškova proizvodnje i stalnim jačanjem socijalističkog sektora u seoskim područjima.«³

Zemljoradnici ne vide trajnije budućnosti za način života kakvog oni vode. Vladinim odlukama iz ljeta 1964. godine podignuta je cijena pojedinim osnovnim poljoprivrednim proizvodima. Međutim, uslijed decentralizirane prirode jugoslavenske privrede bilo je izvanredno teško spriječiti istovre-

² Ustav SFRJ, Beograd, 1963. Uvodni dio, Osnovna načela, III, stav 12.

³ Transformacija jugoslovenske poljoprivrede, Beograd, 1961, str. 8.

⁴ Joel M. Halpern, *A Serbian Village*, New York, Columbia University Press, 1958, pp. 256—259; »Farming as a Way of Life: Yugoslav Peasant Attitudes«, saopćenje prezentirano na Konferenciji o sovjetskoj i istočnoevropskoj poljoprivredi, održanoj u Santa Brabari, SAD, kolovoza 1965.

meni opći porast cijena. Zbog toga ne iznenađuje stav mladih poljoprivrednika koji nerado nastavljaju poljoprivredno zanimanje.⁴ Takav njihov stav formira se pod utjecajem roditelja, ali također i pod utjecajem školskih udžbenika i stavova njihovih učitelja koji su morali biti »namamljeni« na radna mjesta u seoskim sredinama obećanjima o višem osobnom dohotku, neplaćanju najamnine za stan i nekim drugim beneficijama. Donekle je paradoksalno da je nesklonost poljoprivredne omladine da ostane u selu i u poljoprivrednom zanimanju postojana unatoč izrazitom pomanjkanju potražnje nekvalificirane radne snage za nepoljoprivredna zanimanja. Novi se seoski migranti dnevno slijevaju u urbane centre, potaknuti željom da se tamo zaposle. Prema službenoj statistici u 1960. godini svakog mjeseca je u prosjeku 156.000 radnika čekalo na zaposlenje, od toga 82% bili su nekvalificirani manualni radnici pretežno seoskog porijekla.

Analizirajući proces transformacije seljaka u stanovnika grada, uočava se da autohtoni stanovnik grada ima redovno više formalno obrazovanje nego seljak, da održava slabije veze s grupom srodnika (iako to nije apsolutna razlika, pošto intenzitet srodničkih veza varira prije prema etničkoj pripadnosti nego prema urbanom odnosno ruralnom porijeklu) te da je manje religiozan u svojim shvaćanjima. Autohtoni stanovnik grada nema osjećaj da bi njegov život trebao biti radikalno izmijenjen. On je uglavnom nezadovoljan kvantitativnim aspektima načina života, kao što je npr. viši životni standard, a ne okupiraju ga kvalitativni problemi kao što je učenje novih obrazaca ponašanja.

Recipročni aspekt društvene promjene kome je dosada bilo posvećeno vrlo malo pažnje jest **poseljačenje grada**. Patrijarhalna tradicija u balkanskim zemljama vezana uz porodičnu zadrugu i na njoj odgovarajuće strukture srodstva izmijenila se i na selu i u gradu. Srodničke veze i dalje se održavaju, ali su statusne razlike, naročito one zasnovane na dobnoj i spolnoj pripadnosti, izgubile na značaju. Novo zakonodavstvo i ubrzani proces industrijalizacije pozitivno utječu na takve trendove promjena. Nesumnjivo je da takvo stanje utječe na široki spektar obrazaca međuljudskog ponašanja. Kvalitet gradskog načina života se promijenio. Ponekad to nalazi svoj odraz u očitim stambenim problemima Šiptara ili Cigana u Beogradu, što je analogno problemu Portorikanaca u New Yorku. Ovakve promjene prisutne su u svim krajevima SFR Jugoslavije, a naročito su karakteristične za južne i istočne predjele zemlje.

U Jugoslaviji nije došlo do stambene segregacije za pojedine profesionalne grupe. Međutim, značajne su razlike u profesionalnim i društvenim obilježjima stanovnika pojedinih dijelova najvećih gradova. Na primjer, na prilaziima glavnih gradovima stanuju imigranti, dok se stambene četvrti društvene i političke elite nalaze ili u centru glavnih gradova ili na brežuljkastim predjelima s kojih se pruža pogled na centar grada. Upravo je suprotan slučaj u američkim gradovima, gdje je centar poslovni dio, a prigradska područja stambeni. U Jugoslaviji, međutim, suburbija i satelitna naselja nastanjena su pridošlicama koje žive u društvenim stanovima, obiteljskim kućicama ili u privremeno adaptiranim stambenim objektima.

Poseljačenje gradova ima svoj odraz i u romantiziranju prošlosti od strane gradskih starosjedilaca, koji su ogorčeni zbog naseljavanja imigranata seoskog porijekla. Takav stav očituje se u cijelom nizu gradskih usluga, naročito onih

transportnih i stambenih. U centrima gradova gdje je očit fizički kontinuitet s predratnom situacijom promjena je simbolizirana mijenjanjem naziva ulica. Uočena je stabilnost u urbanim grupama djelomično zahvaljujući činjenici što su i najveći gradovi prostorno relativno mali. Grupe starosjedilaca i susjedski kontinuitet i dalje se održao.

Jedan od manifestacija društvenog zahtjeva za brzim mijenjanjem profesionalnih i socijalnih struktura je i pojava značajne prelazne grupe seljaka-radnika. Još uvijek oko polovice jugoslavenskih industrijskih radnika živi u selu te dnevno, tjedno ili sezonski putuje od kuće na posao i natrag. Tako je npr. 1960. godine oko 48% dohotka seoskih domaćinstava bilo nepoljoprivrednog porijekla.⁵ Osobni dohodak radnika je nizak, ali su zato druge pogodnosti iz radnog odnosa znatne (visoko vrednovano penziono osiguranje, socijalno osiguranje, zdravstvena zaštita, pogodnosti kod uzimanja kredita, rješavanje stambenog pitanja i dr.).

Seljaci—radnici i dalje žive u svojim selima, ali rade u gradu. Kada su im veze sa selom čvrste, tada je njihov preobražaj od seljaka u radnika rijetko kada potpun. Regionalne razlike su pri tom znatne. U najstarijim industrijskim područjima Jugoslavije (Slovenija i dijelovi Hrvatske) čini se da je tradicija seljaka—radnika stara dvije do tri generacije. U jednoj novopodignutoj tvornici u Sloveniji radnici iz stare tvornice nisu se htjeli preseliti u nove stanove; svoju seobu uvjetovali su dodjeljivanjem malog komada obradive zemlje.⁶ Ovakve pojave poznate su i u zapadnoevropskim zemljama, gdje su imale i mnogo dublje korijene. S tim u vezi je i pojava specijaliziranih zanata kao i podizanje industrijskih objekata u seoskim sredinama. Kada se zanemare zanatske aktivnosti namijenjene zadovoljavanju specifičnih potreba seljaka, te radnika zaposlenih u granama srodnim poljoprivredi, te se analiza usredotoči isključivo na urbano-orijentirane rudnike i kamenolome, dobiva se značajan segment jugoslavenske radne snage. Na primjer od ukupnog broja rudara u Srbiji u 1950. godini, više od polovine bili su članovi poljoprivrednih domaćinstava koja su obrađivala zemlju, dok je daljnjih 25% imalo vlastite kuće i bavilo se povrtlarstvom i stočarstvom.⁷ Mnogi radnici nalaze se u seoskim područjima i u pogonu su već desetljećima, tako da u tim područjima ima vrlo malo čistih poljoprivrednika. Slična je situacija i sa željezničkim radnicima. Često seljaci—radnici nastavljaju obrađivati zemlju, tako da prihod od penzije investiraju u poljoprivrednu proizvodnju na porodičnom gospodarstvu. Otuda se može zaključiti da država indirektnim putem osigurava neku vrstu subvencije individualnoj poljoprivredi.

Seljaci—radnici koji kontinuirano žive u svome selu istovremeno su i nosioci stabilnosti i inicijatori promjena. Upravo je njihova uloga krucijalna za proces reformuliranja seljačkog života. Od vitalnog je interesa utvrditi da li će njihovi potomci napustiti selo i stalno se naseliti u gradu brže ili sporije u odnosu na potomke ostalih ruralnih grupa.

⁵ »Labour Law and Practice in Yugoslavia«, *Bureau of Labour Statistics Report*, No. 250, Washington, 1963, p. 11.

⁶ Rudolf Bičanić, »Occupational Heterogeneity of Peasant Families in the Period of Accelerated Industrialization«, *Treći svjetski kongres sociologa*, vol. IV, 1956, dio II, str. 95; Doreen Warriner, »Urban Thinkers and Peasant Policy in Yugoslavia«, *Slavonic and East European Review*, vol. 38, 1959, p. 74.

⁷ *Proizvodne snage N. R. Srbije*, Beograd, Ekonomski institut, 1953, str. 315.

Uloga seljaka—radnika kao inicijatora promjena je očita. Na nivou sela, npr. članovi SKJ su seljaci—radnici. Državni službenici, tehničari i učitelji koji žive i rade u selu također su značajan izvor partijskih kadrova, no kako su oni redovno »pridošlice« u seosku sredinu, jedino seljak—radnik može ostvariti zacrtani program. Nasuprot tome, seljak—radnik kao nosilac stabilnosti je najefektivniji kada pripada višeporodičnom domaćinstvu. Tada je, naime, njegova individualnost potisnuta u drugi plan i radno (u odnosu na poljoprivredno zanimanje) i u pogledu utjecaja. Onaj član višeporodičnog domaćinstva koji je isključivo poljoprivrednik nosi i glavni teret poljoprivrednih poslova, stalno je prisutan u domaćinstvu i na gospodarstvu, dok je radnik više odsutan nego prisutan, a njegov dohodak je korisna dopuna dohotku domaćinstva i redovno se investira u gospodarstvo (sjeme, gnojivo, oprema, stočni fond). Politički aktivni seljaci—radnici s malih posjeda nastoje da se s porodicom što prije stalno nasele u gradu. Oni su, između ostalog, zainteresirani i za daljnje školovanje i stručno usavršavanje, što je inkompatibilno sa statusom seljaka—radnika.

Vjerojatno je da danas, kada je standard života viši nego ranije i kada je mehanizacija postala dostupna, seoski stanovnici rade teže i više nego ikada ranije. U tradicionalnoj porodičnoj zadruzi brojnost porodične grupe nije dozvoljavala pojedincu da se specijalizira za obavljanje određenih poslova. Danas je žena—poljoprivrednica ta koja obavlja pretežni dio poslova u domaćinstvu i na gospodarstvu. Postoje indikacije da ni najstarija generacija nije pošteđena od posla. Čini se da ovi elementi djelomično uvjetuju nisku produktivnost seljačke poljoprivrede. U onim predjelima Jugoslavije gdje se kombinira stočarstvo s ratarstvom, osnovni poslovi, kao npr. oranje, gonjenje stoke na pašu, mužnja, pečenje kruha i sl. bili su u porodičnoj zadruzi dodijeljeni ili pojedincu ili manjim grupama članova zadruge. Danas, međutim, muškarcima, žene i djeca rade pomalo od svega. Podjela posla bazirana na dobnoj i spolnoj pripadnosti pojedinca postoji, ali nije oštra.

Za seljaka—radnika pravi konflikt javlja se u jeku sezone poljoprivrednih poslova, i to naročito u doba žetve. Često radnici—seljaci simuliraju bolest, ili se namjerno razbole kako bi mogli izostati s posla i pomoći na posjedu. Ovakvi postupci ozbiljno štete produktivnosti njihove radne organizacije. No za samog seljaka—radnika ovakvo rješenje je najprihvatljivije: odbici od osobnog dohotka su mu manji nego što bi bili izdaci za iznajmljenu radnu snagu na gospodarstvu.

U kategoriji seljaka—radnika čije porodice stalno žive u selu, a oni svraćaju kući jedamput tjedno, mjesečno ili tek na kraju sezone, mnogi odlaze u privremenu ekonomsku migraciju u inozemstvo. U Dalmaciji, Crnoj Gori i Makedoniji ovaj oblik migracije je tradicionalan. Ipak, u istočnim patrijarhalnim predjelima zemlje migracija u inozemstvo je privremena, dok je u zapadnim krajevima vraćanje kući bilo tek iznimka.

Klasične privremene migracije unutar zemlje obuhvaćaju naročito Šiptare, zatim stanovnike istočne Srbije i Makedonije. Nadalje, za poslijeratno razdoblje karakteristično je sezonsko pomjeranje siromašne radne snage poljoprivrednog porijekla iz Bosne i Hercegovine u plodna polja Slavonije i Vojvodine. Već ustaljeni obrazac ovih sezonskih migracija jest da se poljoprivrednici vraćaju na iste posjede na kojima su radili prošle sezone. Iako ovakva

pomjeranja nisu usmjerena na naseljavanje u grad, nesumljivo je da izloženost drugim (vrijednosnim) sistemima i višem standardu života ima presudan utjecaj na migrante. Vojna obaveza je također od značaja u tom pogledu, bez obzira da li je vojnik—seljak smješten u gradu ili u selu.

Pomanjkanje radne snage i kapitala imaju za posljedicu usporeno mijenjanje mnogih aspekata seljačke kulture, naročito u vanjskim materijalnim manifestacijama koje su u izrazitoj suprotnosti s vrijednosnim orijentacijama u promjeni. Neka obilježja stabilnoga seoske privrede odmah su uočljiva na gradskim trgovima i sajmovima gdje se prodaju zanatski artikli namijenjeni seljacima. U mnogim gradovima još uvijek obavljaju svoj zanat konopari, remenari, lončari, opančari, kovači, kolari, narodni krojači i bojadisači domaće vune. Potpuno iščezavanje ovih urbanih »produžetaka« tradiciionalne seljačke kulture je sada samo pitanje vremena. Međutim, njihovo održavanje je očito! Jedno od obilježja mnogih jugoslavenskih gradova je divlja gradnja na gradskim prilazima. To su obiteljske zgrade porodica koje su se doselile iz prigradskih seoskih naselja, a građene su u stilu novih seoskih kuća. Njihovi vlasnici su radnici samo u tom smislu što su u stalnom radnom odnosu u mjesnoj tvornici, ali su im kulturne i društvene spone sa selom vrlo jake.

Svi ovdje spomenuti elementi društvenog razvoja u Jugoslaviji ukazuju na činjenicu da je seljak—radnik prijelazni društveni oblik. Individualna poljoprivreda postepeno se specijalizira, a seljak—radnik će nastojati sve više da se definitivno nastani u gradu i prekine i s poljoprivredom i sa selom. To mu se čini prihvatljivije nego da se upusti u bitku da nekako uskladi subegzistencijalnu poljoprivredu i teškoće putovanja na posao. Takva je, konačno, i politička i ekonomska orijentacija društvene intervencije. No, još je značajnije da se u tom smjeru mijenja i vrijednosni sistem. Zanimanje seljaka—radnika je tek izbor drugoga reda u odnosu na zanimanje radnika. On je, međutim, često neizbježan. Tome u prilog govore i brojne regionalne razlike unutar zemlje koje je teško uskladiti s kratkoročnim društvenim planovima.

Jugoslavija je zemlja u dinamičnom razvoju. Dublje spoznaje o putevima prerastanja seoskog stanovnika u gradskoga mogu rasvijetliti suvremenu svjetsku revoluciju, općepoznatu pod nazivom proces modernizacije.

Pojedinac seljačkog porijekla je prvenstveno lojalan sistemu koji mu je omogućio društveno pomjeranje. Možda se upravo među grupama seljačkog porijekla može naslutiti pojava univerzalnih obrazaca (koji se suštinski razlikuju od onih koji neposredno izrastaju iz složenih tehnologija). Komparativni pristup izučavanju načina na koje seljaci—radnici koncipiraju ulogu države i time anticipiraju budućnost, kao i specifičnosti njihova izmijenjenog sistema vrijednosti i porodične organizacije unaprijedit će naše poznavanje ovih pitanja. Suvremena društva svjesno pomažu neizbježni proces korjenite modifikacije tradiciionalnih seljačkih kultura, i to kako tehnološkim unapređenjem tako i odgovarajućom društvenom akcijom. Zbog toga smatramo opravdanim da postavimo dodatno pitanje: kako daleko smo došli u razvijanju takvih teorija koje bi jasno konceptualizirale posljedice promjena seljačkih kultura?

(Prevela Ruža First-Dilić)